

Ходак С. М.,

аспірант кафедри цивільного права і процесу
Університету Короля Данила

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСІВ

Анотація. Стаття досліджує сутність понять «інтерес» й «охоронюваний законом інтерес» у різних сферах діяльності людини, зокрема в сімейних відносинах. Визначені обставини обумовлюють тривалу дискусію навколо них, оскільки в юриспруденції нема загально визнаної дефініції охоронюваного законом інтересу, незважаючи на те що ця категорія в останні десятиліття була об'єктом наукових досліджень.

Проводячи теоретико-правовий аналіз категорії «законний інтерес», формулювання її дефініції, насамперед потрібно звернутися до змісту поняття родового терміну «інтерес».

У статті ми намагаємося визначити юридичну природу суб'єктивних сімейних прав й охоронюваних законом інтересів, розглядаємо проблематику співвідношення термінів «інтерес», «законний інтерес» й «охоронюваний законом інтерес», а також коло питань, пов'язаних із визначенням поняття «охоронюваний законом інтерес». Дослідивши й проаналізувавши цивільне процесуальне й сімейне законодавства України, ми сформулювали поняття суб'єктивного сімейного права й охоронюваного законом інтересу.

Нами наведено аргументи щодо доведення самостійності охоронюваного законом інтересу з урахуванням нових тенденцій в обґрунтуванні концепції права на захист як самостійного суб'єктивного сімейного права й охоронюваного законом інтересу та контраргументи щодо інших концепцій права на захист, які своєю чергою суттєво позначаються на правовій природі права на захист, його змісті й особливостях реалізації. Викладено власне бачення права на захист на підставі узагальнення й перекладення висловлених поглядів стосовно окремих концепцій, що підтверджують його самостійний характер.

Звертається увага на те, що конструкція охоронюваного законом інтересу усуває похибки нормативно-правового регулювання, а також на тотожність «законних інтересів» й «охоронюваних законом інтересів»; доводиться доцільність взаємозаміни термінів «інтерес» і «законний інтерес» на дефініцію «охоронюваний законом інтерес» у законодавчих актах України.

Ключові слова: суб'єктивне право, суб'єктивне сімейне право, охоронюваний законом інтерес, інтерес, законний інтерес, охоронюваний законом сімейний інтерес.

Постановка проблеми. В юриспруденції неодноразово робилися спроби з'ясувати сутність категорії «охоронюваний законом інтерес», категорія інтересу щорічно набуває дедалі більшого значення і є найбільш характерною для цивільного й сімейного права. Актуальність дослідження обумовлена тим, що в правознавстві не склалося єдиного підходу до розуміння охоронюваного законом інтересу.

В наш час серед учених у сфері цивільного й сімейного права спостерігається підвищення уваги до поняття охоронюваних законом інтересів, зокрема до проблеми визначення сутності суб'єктивних сімейних прав й охоронюваних законом інтересів. Важливий вклад у розроблення проблеми інтересу в праві внесли С. Алексєєв, В. Борисова, С. Братусь, І. Венедіктова, О. Вінник, В. Грибанов, Р. Гукасян, М. Дякович, О. Йоффе, І. Жилінкова, М. Коркунов, М. Матузов, С. Муромцев, Л. Петражицький, З. Ромовська та інші. Водночас зазначені вчені досліджували здебільшого суб'єктивні сімейні права й охоронювані законом інтереси як один з елементів змісту сімейних правовідносин. Це свідчить про те, що роботи цих та інших науковців зачіпають предмет охоронюваних законом інтересів тим або іншим чином, однак на сьогодні ще нема єдиного й вичерпного визначення категорії охоронюваних законом інтересів.

Мета дослідження – розглянути проблемні аспекти, пов'язані з визначенням специфіки зазначених правових категорій, які залишаються мало дослідженими й потребують подальшого наукового розроблення.

Виклад основного матеріалу. У літературі висловлена точка зору, згідно з якою слід розрізняти поняття «законний інтерес» й «охоронюваний законом інтерес». Н. Шайкенов пише, що всі інтереси, виражені в праві, перебувають під правовим захистом, і тому цілком правомірно розглядати їх як «охоронювані законом»: «... що охороняються законом, інтереси включають в себе як законні, так і юридичні інтереси <...> інтереси, які знаходяться у сфері правового регулювання, але не забезпечені суб'єктивними правами <...> доцільно позначати терміном «законні інтереси», а <...> інтереси, реалізація яких забезпечена суб'єктивними правами <...> – «юридичні інтереси» [1].

Оскільки законний інтерес, як і суб'єктивне право, мають властивості правової можливості, котра надається особі й гарантована державою, то деякі вчені вважають однією з ознак законного інтересу віднесення інтересу до «об'єктів правової охорони й захисту». На нашу думку, така ознака не стосуватиметься охоронюваного законом інтересу, оскільки ознакою є характерна риса, властивість чи критерій, наявність яких свідчить про віднесення інтересу до охоронюваного законом за ознакою надання законної (легітимної) охорони, вбачається принаймні тавтологією і не стане тією відмінною рисою, що виділить його серед інших юридичних категорій (тих же суб'єктивних прав).

Вагомий внесок у дослідження названої проблеми вніс Р. Гукасян. Він розмежував правові (юридичні) й охоронювані законом (законні) інтереси. Науковець виступає проти того, щоб ці різні поняття вживалися як синоніми. Він відзначає: «Можливе існування правових за змістом, але таких,

що не охороняються законом, інтересів так само, як і не правових за змістом, але охоронюваних законом інтересів» [2].

На наш погляд, позиція Р. Гукасяна має найбільш повне обґрунтування саме в сімейних правовідносинах.

Конституційний Суд України дає визначення інтересу, яке не зовсім відповідає доктринальним думкам, висловленим у науковій літературі, котрі, як було зазначено, також є неоднозначними й дискусійними. Конституційний Суд України зазначає, що поняття «охоронюваний законом інтерес» треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як обумовлений загальним змістом об'єктивного й прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту й інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції й законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим засадам.

Проаналізувавши рішення Конституційного суду, ми не можемо не погодитися з І. Венедіктовою, яка так визначила основні ознаки охоронюваного законом інтересу: «а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту й інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції й законам України, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права – це є умовою поширення режиму законного захисту; г) може розглядатися як простий легітимний дозвіл іншого гатунку; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування в межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом» [3].

З прийняттям нового Цивільного кодексу України виникла потреба проводити дослідження у сфері приватного права, де центральне місце посідає фізична особа – людина з її суб'єктивними правами й охоронюваними законом інтересами.

Вивчаючи співвідношення суб'єктивного права й інтересу, варто зупинитися на розумній цієї категорії в сімейному праві. В сімейному праві юридично значущими інтересами учасників сімейних правовідносин, що впливають із суб'єктивних сімейних прав, можуть бути такі: інтерес дитини, яка досягла 10-річного віку й хоче проживати з одним із батьків, інтерес одного з подружжя в збереженні шлюбу, інтерес повнолітніх дітей у припиненні їхнього аліментного обов'язку щодо батьків, які ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків тощо [4, с. 226]. Законодавець досить часто в Сімейному кодексі України (далі – СК України) вживає словосполучення «в інтересах сім'ї» (ч. 1 ст. 54, ст. 65 СК України), «в інтересах держави» (ст. 27 СК України), «в інтересах суспільства» (ч. 3 ст. 7 СК України), «в інтересах подружжя» (ч. 1 ст. 27 СК України), «в інтересах дитини» (ч. 1 ст. 42, ч. 6 ст. 19, ст. 207 СК України), гарантуючи реалізацію тих інтересів, які не опосередковані суб'єктивними сімейними правами [5].

Як вдало підмітила І. Венедіктова, «правове регулювання – це царина суспільного життя, яка складається з сукупності нестабільних соціальних систем. Ця нестабільність надає особливій динамічності праву, правовідносинам, правосвідомості, правовій культурі та правовій системі загалом, на законодавчому рівні відображає наявні в суспільстві об'єктивні інтереси». Структура побудови охоронюваного законом інтересу усуває погіршеності нормативно-правового регулювання,

а право, зважаючи на зміну в суспільстві, повинно формувати інтереси [6, с. 1].

О. Малько та В. Субочев у спільній монографії згадують про «діалектичну єдність» законних інтересів і юридичних обов'язків. На думку авторів, «законні інтереси, відбиваючи суттєві потреби, насичують правовідносини тим або іншим конкретним змістом» [7, с. 131].

Одним з прихильників такої позиції є М. Вітрук, який зазначає, що ознакою законного інтересу є «можливість особи користуватися соціальними благами. Ця можливість виражається в правомочностях носія законного інтересу діяти певним чином, вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб, органів і установ, звертатися за захистом до компетентних державних органів і громадських організацій. Особливості змісту законного інтересу й відмінність від права полягає в тому, що обсяги правомочностей законного інтересу чітко не сформульовані в конкретних правових нормах, а витікають з сукупності правових норм, чинних правових принципів, правових дефініцій» [8, с. 108–109].

Р. Стефанчук, навпаки, вважає, що саме суб'єктивному цивільному праву притаманні юридичні обов'язки, а не охоронюваному законом інтересу [9, с. 47].

На нашу думку, важливою ознакою приватного, охоронюваного законом інтересу є те, що він формує предмет і метод правового регулювання цивільного права. Як зазначає І. Венедіктова, «приватний інтерес є рушійною силою, що забезпечує вираження вільного волевиявлення учасників правовідносин при реалізації своїх прав, припускає багатоваріантність поведінки суб'єкта правовідносин, коли суб'єкт самостійно приймає рішення щодо можливої поведінки в цих відносинах. Крім того, наявність приватних інтересів у цивільних правовідносинах зумовлює рівність правового статусу суб'єктів цих правовідносин» [3].

Подібно до права охоронюваний законом інтерес виступає регулятором суспільних відносин. Властива йому регулятивна функція реалізується шляхом надання законної (легітимної) охорони інтересам, які відповідають основоположним критеріям розвитку соціуму й держави. На відміну від права інтерес не має охоронної функції та впливає на відносини не активно, а реактивно, проєктуючи свої трансформації у виникнення, зміну та припинення суспільних відносин.

Г. Мальцев зазначав, що «неможливо представити собі дію юридичної норми без підтримки й супроводу інтересів людей, у свідомості яких ця норма виявилася пов'язаною з цілями реальної поведінки. Те, що особи діють відповідно до юридичних норм, має по суті просте пояснення: це відповідає їхнім інтересам і потребам» [10, с. 265].

На нашу думку, охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, в заглибленні в яку для суб'єктивного права законодавець не бачить необхідності.

Важливо зазначити, що не завжди охоронюваний законом інтерес не закріплений суб'єктивним правом. Відсутність можливості переходу такого інтересу в суб'єктивне право не означає відсутності охорони чи захисту такого інтересу належними юридичними способами й засобами.

Варто зазначити, що охоронювані законом інтереси вказують суб'єкту-носію, наскільки правильним є для нього процес реалізації. Низький рівень довіри до законодавства знижує його ефективність. Для того щоб норми виступали запорукою

об'єктивності та ефективності закону, нормотворча діяльність повинна здійснюватися з урахуванням нагальних інтересів громадянського суспільства. Беручи до уваги вищенаведене, правильним видається твердження В. Субочева, що охоронювані законом інтереси є формою зв'язку системи громадянського суспільства й держави, якій властива самоорганізація, роль якої не можна зменшити, кажучи про фактори, що забезпечують творчий і безперешкодний процес задоволення правомірних прагнень громадян у володінні соціальними благами [11, с. 400–401].

І в науці, і в зазначеному рішенні Конституційного Суду України розмежовують законні й незаконні інтереси. О. Вінник вказує на такі ознаки незаконного інтересу: 1) взагалі не відображається в об'єктивному праві (не впливає з його загальних засад) або визначається як суспільно шкідливий; 2) не відповідає загальному благу (публічним інтересам і законним інтересам інших осіб); 3) захист такого інтересу не гарантується державою; 4) його реалізація навіть тягне за собою юридичну відповідальність, оскільки зазвичай при цьому порушується встановлений правопорядок і законні інтереси інших осіб [12, с. 86]. Законні інтереси поділяють на опосередковані правом і приховані законні інтереси. До останніх належать не визнані правом інтереси [13].

У літературі також трапляється розуміння інтересу як юридичного факту й прагнення (потреби особи) юридичного характеру. На думку І. Венедіктової, інтерес набуває здатності бути юридичним фактом, що тягне можливість виникнення, зміни або припинення правовідносин. Виходячи з поділу юридичних фактів на дії й події та розглядаючи волю як передумову виникнення певного правовідношення в контексті можливості вибору поведінки для забезпечення своїх інтересів, автор пов'язує волю з інтересом і робить висновок, що підставами виникнення правовідносин можуть бути правомірні (законні) й неправомірні (незаконні), відображені в певних юридичних фактах інтереси осіб. Водночас охоронювані законом інтереси мають певним чином подвійну природу: вони є елементом і правовідносин, і правового статусу осіб [14, с. 79, 81, 84].

Для того щоб інтерес особи був визнаний законним, він не повинен бути протиправним [15, с. 149]. Це означає, що його реалізація не повинна порушувати норм права, які виражають інтереси суспільства, колективів і окремих громадян. Інтереси можна іменувати законними, маючи на увазі широкий зміст терміну «законний». Однак наявність в інтересів ознак законних чи незаконних не завжди свідчить про користь перших і небезпеку других. Як слушно зауважує Ю. Тихомиров, соціальний інтерес може вважатися законним швидше як фікція [16, с. 15]. Відсутність у соціального інтересу такої ознаки, як його легальність, може пояснюватися різними причинами, однією з яких може бути застарілість чинних правових форм, що не враховують зміни в суспільному (в т. ч. економічному) житті країни. Охоронювані законом інтереси – це не опосередковані правовими нормами, але такі, що не суперечать загальним засадам цивільного законодавства прагнення суб'єкта задовольнити соціально-економічні потреби, які реалізуються в цивільних правовідносинах і підлягають цивільно-правовому захисту. Таке розуміння законних інтересів через негативне визначення найбільше відповідає основним началам цивільного права, заснованого на диспозитивному регулюванні відносин юридично рівних суб'єктів [17, с. 2].

О. Чепис вважає, що охоронюваному законом інтересу притаманні такі ознаки: а) не може суперечити загальним засадам цивільного права; б) виходить за межі змісту суб'єктивного права; в) не опосередкований правовими нормами; г) має на меті задоволення соціально-економічних потреб; г) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування в межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; е) реалізується в цивільних правовідносинах; є) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони [17, с. 3].

І. Венедіктова визначила, що загальними гарантіями реалізації охоронюваних законом інтересів будуть економічні, політичні, соціальні, ідеологічні; спеціальними гарантіями – юридичні. Розглядаючи загальні й спеціальні гарантії, учена наголошує на тому, що безпосередню реалізацію, охорону й захист охоронюваних законом інтересів загальні гарантії забезпечити не можуть. А вже юридичні гарантії створять усе необхідне для охорони й захисту, правомірної й безперешкодної реалізації охоронюваних законом інтересів [6, с. 4].

Проаналізувавши все вищенаведене, ми дійшли висновку, що категорію інтересу потрібно розглядати в нерозривному зв'язку з категорією суб'єктивного права як певні потреби й прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що опосередковується певним суб'єктивним правом; поряд із суб'єктивними сімейними правами інтереси є об'єктом самостійного або судового захисту. Але на відміну від суб'єктивних сімейних прав, що є об'єктом судового захисту в разі порушення, невизнання або оспорювання, охоронюваний законом інтерес захищає суд, якщо йдеться про створення перешкод для реалізації, а також у разі його невизнання чи оспорювання.

Література:

1. Шайкенов Н. А. Правовой статус личности и ее интересы. С. 163.
2. Гукасян Р. Е. Правовые и охраняемые законом интересы. *Советское государство и право*. 1973. № 7.
3. Венедіктова І. В. Ознаки охоронюваного законом інтересу в цивільному праві. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/4576/%B2>.
4. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: монографія / І. В. Венедіктова. Харків: Нове Слово, 2011. 260 с.
5. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. *БВР України*. 2002. № 21–22.
6. Венедіктова І. В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/prpr_2013_1_16.pdf.
7. Малько А. В. Законные интересы как правовая категория / А. В. Малько, В. В. Субочев. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 359 с.
8. Витрук Н. В. Система прав личности / Н. В. Витрук. *Права личности в социалистическом обществе*. Москва, 1981. С. 108–109.
9. Стефанчук Р. О. Цивільне право України: навчальний посібник / за ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Прецедент, 2005. 448 с.
10. Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. Москва: Норма, 2007. 800 с.
11. Субочев В. В. Теория законных интересов: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; ГОУВПО «Тамбовский государственный университет». Тамбов, 2009. 490 с.
12. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах:

- дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. М. Вінник. Київ, 2004. 631 с.
13. Чепис О. І. Законний інтерес як категорія цивільного права / О. І. Чепис. *Форум права*. 2009. № 1. С. 551–559.
 14. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія / І. В. Венедіктова. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 288 с.
 15. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. Москва : Наука, 1979. 217 с.
 16. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право : учебное и научно-практическое пособие / Ю. А. Тихомиров. Москва : ЮРИНФОРЦЕНТР, 2000. 394 с.
 17. Чепис О. І. Охоронюваний законом інтерес в цивільному праві : поняття та структура. URL: http://www.pap.in.ua/1_2013/Chepis.pdf.

Khodak S. The concept and structure of the interests protected by law

Summary. Article investigates essence a concept of “interest” and “the interest protected by the law” of various fields of activity of the person, in particular in the family relations. Circumstances are defined predetermine a long discussion around them as in law there is no conventional definition of the interest protected by the law in spite of the fact that this category in the last decades was subject to scientific research.

Spending the theorist the legal analysis of category “Legitimate interest”, a formulation of its definition, we note about need to address the maintenance of a concept of the patrimonial term “interest”.

In article we try to define the legal nature sub “the ³/₄ktivny family rights and interests protected by the law, the perspective a ratio of terms” interest”, “a Legitimate interest” and “the interest protected by the law” is increased, the circle of the questions connected with definition of a concept “the interest protected by the law” is also considered. Having conducted researches and the analysis, Civil procedural and the family legislation of Ukraine the concept sub “to a point of family law and the interest protected by the law is formulated.

Arguments about finishing independence of the interest protected by the law taking into account new trends in justification of the concept of the right to the protection as independent sub to a point of family law and the interest protected by the law and counterarguments concerning other concepts of the right to the protection which, in turn, significantly affect the legal nature of the right to the protection, its content and features of realization are given. Are stated own vision of the right to the protection on the basis of generalization and reconsideration of the stated points of view concerning separate concepts, confirming its independent character.

The attention that the design of the interest protected by the law eliminates legal regulation errors and also on identity of “legitimate interests” and “the interests protected by the law” is paid, the expediency of mutual substitution of terms “interest” and “Legitimate interest” of a definition “the interest protected by the law” in acts of Ukraine is the share.

Key words: subjective law, subjective family law, law-protected interest, interest, legitimate interest law-protected family interest.